

İhtilâfü'l-hadîs Bağlamında Metin Tenkidi,

Abdülcelil Alpkıray,

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2024, 520 sayfa.

Giriş

İhtilâfü'l-hadîs ilmi, bazı hadisler hakkında vehmedilen çelişkilerin belirli yaklaşımlarla çözüme kavuşturulmasını konu edinmektedir. Bu ilim, hadisin isnadından ziyade metniyle ilgilenmektedir. Abdülcelil Alpkıray, ihtilâfü'l-hadîs literatürünü, çağdaş metin tenkidi yaklaşımları ışığında yeniden ele alarak, sahaya önemli bir akademik katkı sunmaktadır. Bu fikir, ilgili disiplinin, metin tenkidine yardımcı bir unsur olarak görülmesi fikrini çağrıştırmaktadır.

Birbiriyle çeliştiği zannedilen hadisler erken dönemde İhtilâfü'l-hadîs ilmiyle çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Hadis metinleri arasındaki ihtilaflar, cem'-te'lif, nesih, tercih ve tevakkuf gibi yollarla giderilmiştir. Modern dönemde, muhteva tenkidinde hadisin metninde bir problem tespit edildiğinde, diğer tarikler dikkate alınmaksızın hadis reddedilebilmektedir. Bu yaklaşım olan 'metin eksenli hadis tenkidi' ile klasik dönemdeki İhtilâfü'l-hadîs ilmi arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır.

Abdülcelil Alpkıray'ın doktora tezine dayanan *İhtilâfü'l-Hadîs Bağlamında Metin Tenkidi* adlı çalışması, klasik dönemde İhtilâfü'l-hadîs ilmi içerisinde 'metin eksenli hadis tenkidi' yapıldığını vurgular. Alpkıray'ın temel tezi, modern dönemde sıkça dile getirilen "hadis usûlünde metin tenkidine yeterince önem verilmemiştir" şeklindeki iddianın tarihsel olarak isabetli olmadığını göstermektir. Alpkıray, bu iddiaya karşılık, ilk dönem hadis kaynaklarında, özellikle ihtilâfü'l-hadîs ve müşkilü'l-hadîse dair eserlerde metne dayalı çok sayıda değerlendirme yapıldığını savunmakta ve bu yaklaşımları sistematik bir biçimde tasnif ederek sunmaktadır.

Üç bölümden oluşan kitabın girişinde yazar, çalışmanın konusunu, amacını, önemini, kaynaklarını, İhtilâfü'l-hadîs'e dair kavramları ve metodunu açıklar. Müellif, çalışmanın konusunu "Hadisler arası ihtilâfları ve işkâlleri giderme noktasında, kadim tasavvurun metin esas alınmak suretiyle yapmış olduğu tenkit ve çabaları, bu konuda uygulanmış olan farklı yöntemleri ve bu yöntemlerin modern metin tenkidi paradigması ile karşılaştırılması" (s. IX) şeklinde ifade eder.

Bu kapsamda müellif, ihtilaf edilen rivayetleri ihtilâfî'l-hadis, müşkilü'l-hadis kitapları başta olmak üzere rivayet ve şerh kaynaklarını tarayıp bir sonuca varmaya çalışır. Yazar, “Ancak her ihtilaflı görünen rivayetle ilgili kaynaklarda yeterli malzeme bulunamayacağından bazı durumlarda rivayetin terkine gidilmesi gerektiğini” belirtir.

Yazara göre kitabın amacı “İhtilâfî'l-hadîs ve müşkilü'l-hadîs kaynaklarında uygulanan metin eksenli hadis tenkidi örneklerini derlemek, ‘Metin ve muhteva tenkidi yapılmamıştır’ iddialarını değerlendirmek ve ihtilâfî'l-hadîs tasavvuru ile modern metin tenkidinin karşılaştır[ıl]ması”dır (s. 4). Yazar çalışmasının öncelikli amacının “Hadisler arası ihtilâf ve hadisin Kur'an, sünnet, icmâ, kıyas, akıl, müşahede, tarih gibi diğer unsurlarla ihtilâfî durumunda uygulanan geleneksel çözüm yöntemlerini bütün boyutları ile ele almak ve bunların metin eksenli hadis tenkidi ile olan yönlerini ortaya koymak” (s. 4) olduğunu belirtir. Ayrıca “Alternatif Hadis Usulü” adıyla ortaya çıkan klasik hadis usulündeki sened ağırlıklı tenkit işlemini eleştiren modern metin tenkidi ameliyesine karşılık ihtilâfî'l-hadîs literatüründe hem muhteva hem de sened tenkidi uygulamasının olduğunu ifade eder.

Müellif modern metin tenkidi ve klasik ihtilâfî'l-hadîs usulünde olan metin tenkidi paradigmasını karşılaştırır. Ancak ihtilâfî'l-hadîs paradigmasının metin eksenli hadis tenkitlerinin yeterli olduğu, metin tenkidi konusunda yapılması gereken her şeyi yaptığını söylemek doğru olmaz. Bir diğer ifadeyle ihtilaf edilen rivayetlerin tümünün bu ilim aracılığıyla çözüme kavuşturulup metin tenkidinde bulunulması düşünülemez. Klasik dönemde başlatılan bu tenkit zihniyeti izlenerek hadis metinlerinin anlaşılmasında günümüz tarihsel eleştiri yöntemlerinden de -geleneksel hadis usulü anlayışını gözetenek- istifade etmek gereklidir.

İfade edildiği üzere yazarın amacı ihtilâfî'l-hadîs kaynaklarında metin tenkidi ameliyesinin örneklerinin olduğunu ortaya koyarak klasikte muhteva tenkidi yapıldığını ispatlamaktır. Bununla birlikte modern metin tenkidinde savunulan “hadisçiler metin tenkidi yapmamıştır” iddiasını çürütmektir.

Yazar eserindeki yöntemini şöyle açıklar: “Çalışmamızın sosyal bilimler alanında olması hasebiyle ağırlıklı olarak tarih biliminin kullandığı kaynak tarama, tasnif, tenkit, tahlil ve sentez yöntemlerine başvurulmuştur.” Bu sebeple öncelikle “İhtilâfî'l-Hadîs ve Müşkilü'l-Hadîs literatürünün ilk dönem eserleri okunarak çalışmanın verileri toplanmıştır” (s. 5). Belirtilen yöntemlerin birçoğunun uygulanmasına karşın tahlil ve sentez yöntemleriyle yeterli düzeyde karşılaşılmaz. Bir diğer ifadeyle çalışma kaynak tarama, tasnif ve tenkit yönlerinden beklentileri karşılasa da bu veriler okuyucuya bir sonuç vermez.

Müellif, kaynak olarak İmam Şâfiî'nin (v. 204/820) *İhtilâfî'l-hadis'i*, Tahâvî'nin (v. 321/933) *Şerhu müşkili'l-âsâr'ı* ve *Şerhu meâni'l-âsâr'ı*, İbn Fûrek'in (v. 406/1015) *Müşkilü'l-hadîs ve beyânuhu* adlı eserini, İbn Kuteybe'nin (v. 276/889) *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs'i* gibi ilk dönem ihtilâfî'l-hadîs eserlerini

baştan sona taramış ve ihtilâflı görülen hadis sayısının 1316 olduğunu belirlemiştir (s. 5). Bu taramaya ihtilaf kavramıyla yakın anlamlı olan “teâruz, tezat, müşkil, tebâyün, tekâbül, tenâzu‘, tenâkuz” gibi ifadeleri dâhil etmiştir (s. 7-23). İlgili kavramların sözlük ve ıstılah anlamlarını açıklamıştır. Ancak bu kavramların alanın uzmanları tarafından bilindiği düşünüldüğünden bu açıklamaların eserin hacmini artırdığı ifade edilmelidir.

Birinci bölüm’de İhtilâfü’l-hadîs’in genel problemlerine, gelişim sürecine, literatür ve metin tenkidine dair bilgiler verir. İkinci bölüm’de İhtilâfü’l-hadîs literatüründe ihtilafı giderme yöntemlerine ve metin eksenli tenkit uygulamalarına yönelik örnekler sunulur. Üçüncü bölümde ise İhtilâfü’l-hadîs paradigması ile modern metin tenkidi karşılaştırılıp değerlendirilir. Bir başka ifadeyle, bu bölümde yazar, İhtilâfü’l-hadîs paradigmasının doğrudan hadisi reddetmeyi amaçlamadığını; aksine, râvilerden kaynaklanan hataları ortaya koymayı ve metnin zâhirinde anlaşılması güç bir durum varsa bunu tespit edip açıklığa kavuşturmayı hedeflediğini belirtir. Modern metin tenkidi paradigması ise özellikle son yüzyılda başlayan ve hadislerin sıhhatini belirlemede metni önceleyip, hadis metinlerini Kur’an, sünnet, akıl, tarih, tecrübe ve bilim gibi kriterlere arz etmek suretiyle sıhhatini belirlemeye çalışan bir paradigmadır. (s. 165) Çalışma sonuç ve kaynakçayla sonlanmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü’nde “Metin Eksenli Hadis Tenkit Yöntemleri” başlığında tartışılan rivayetler incelenmiştir. Burada “tenkit yöntemlerinin yorumsallığı, nesih, tercih, cem‘-telif, hadisi terk ve tevakkuf” başlıklarının altında ihtilaf görülen rivayetlere dair nakiller verilmiştir. Fakat bütün bu nakillerin yanı sıra yazar, herhangi bir yorum veya eleştiride bulunmaksızın konuyu ele almıştır. Nitekim günümüzde yazılan bir eserin klasikten aldığı verileri yorumlayarak çağımıza taşıması beklenir. Örneğin nesih bölümünde “Şeddâd b. Evs’ten nakledilen “Hacamat yapan ve yaptıranın orucu bozulmuştur” rivayeti ile İbn Abbas’tan nakledilen “Resulullah (s.a.s) oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırdı” rivayeti arasında zâhiri bir teâruz olduğu görünmektedir” (s. 67) denilip kadim ulemanın görüşleri aktarılmıştır.

Ancak bu konuda kesin bir yargıya veya yazarın yorumuna rastlanmamaktadır. Aynı şekilde ikinci bölüm’de rivayetler nakledilip yorumda veya değerlendirmede bulunulmaksızın hadislerle ilgili sadece ulema görüşlerine yer verilmiştir. Alpkıray’ın çalışmasının en dikkat çekici yönlerinden biri, klasik literatürden (özellikle Şafîi, İbn Kuteybe, Tahavî, İbn Fûrek gibi müelliflerden) toplamda 1316 ihtilâflı hadisi tarayarak metin merkezli çözüm yaklaşımlarını nitel örneklem yöntemiyle analiz etmesidir. Bu yönüyle eser, yalnızca teorik değil, aynı zamanda uygulamalı bir hadis tenkit örneği sunmakta; nesh, tercih ve cem gibi yöntemlerin sened merkezli değil, bizzat metin üzerinden yapıldığını ortaya koymaktadır.

Eserin dili Türkçeye uygunluk ve kaynaklardan aktarılan nakillerin tercüme-lerinin açık ve duru olması bakımından problemlidir. Bu sebeple okuyucunun

anlamasını zorlaştıran tercüme hataları ve Arapça, Farsça ifadelerin tercüme-lerde olduğu gibi aktarılması kitabın temel eksiklerinden. Örneğin “Resûlul-lah (s.a.s.) Sa’d b. Muâz (r.a) hakkında: ‘Onun ölümünden dolayı arş ihtizaz et-miştir’ (s. 187) rivayetindeki “ihtizaz” kelimesi Türkçe’ye uygun değildir. Bunun yerine arş sallanmıştır, demek yerinde olur. Eserdeki Farsça ve Arapça ifadelerin tercüme edilmeden kullanılmasına dair örnekler şöyledir: “şâyan-ı i’timad”, “müşkilü’l-hadis muhtelifü’l-hadis’ten daha şümullüdür”, “ercah olanla amel edilir.”...

Kitabın eksiklerinden bir diğeri de vefat tarihlerinin birçoğuna dikkat edil-memesidir. Bir diğer ifadeyle râvilerin vefat tarihlerinde bir standart gözetilme-miştir. Vefat tarihleri verilmeyen râvilerin bazıları şunlardır: “İmrân b. Hüseyin, Cübeyr b. Mut’im, Ubeydullah b. Kıbtiyye, Hz. Âişe, Abdullah b. Ömer, Ubâde b. Sâmî...” Dolayısıyla sahâbenin önde gelenlerinin vefatlarına dahi yer veril-mediği görülmektedir. Yine kitapta sahâbeden birisine yer verildiğinde “r.a” ifa-desi tutarlı bir şekilde kullanılmamıştır.

Son olarak çalışma, ihtilâfî görülen rivayetleri toplama ve metin tenkidinin ihtilâfî’l-hadis literatüründe uygulandığını ortaya koysa da bu verilerin sistemli olarak sunulması gereklidir. Yani eldeki verilerin tablo, grafik ve şema gibi un-surlarla somut olarak sunulması ilgisi için sonuca ulaşmasını ve eserin amacının gerçekleşmesini sağlar. Ayrıca eserde dizin bulunmaması taranmak istenen ko-nunun bulunmasını zorlaştırmaktadır.

Abdulcelil Alpkıray’ın *İhtilâfî’l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi* adlı çalış-ması, klasik hadis literatüründe genellikle râvî merkezli yapılan tenkitlerin öte-sine geçerek, metin merkezli bir yaklaşımı sistematik biçimde ele alması baki-mından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Alpkıray, ihtilâfî’l-hadis türündeki rivayetler üzerinden metin tenkidinin nasıl işlediğini örneklerle ortaya koyarken, bu yöntemin tarihsel arka planını ve usulünü de teorik bir çerçeveye oturtmaya çalışmaktadır.

Alpkıray’ın çalışması, özellikle ihtilâf kavramı etrafında şekillenen metin farklarını sadece bir problem olarak değil, aynı zamanda metin tenkidi için bir fırsat olarak değerlendirmesiyle öne çıkmaktadır.

Çalışmanın başlıca özgün katkıları şunlardır: “Metin tenkidi” kavramının ye-rine “metin eksenli hadis tenkidi” teriminin önerilmesi, kavramsal çerçevede bir netlik sağlamaktadır. Klasik yöntemlerin metin tenkidi içerdiğini ama bunu sis-tematik bir şekilde isimlendirmediklerini göstermesi, literatürdeki bir boşluğu doldurmaktadır. Bu anlamda kitap hem klasik hem modern çalışmalar arasında köprü kurmayı amaçlayan bir çalışmadır. Ayrıca hadis tenkidinde metin odaklı yaklaşımın metodolojik zeminini inşa etme yönünde ciddi bir boşluğu doldur-makta, bu sahada kendisinden sonra yapılacak yeni çalışmalara da öncülük et-mektedir.

Abdullah CÖMERTOĞLU (abdullahcomertoglu@marun.edu.tr)

Yükseklisans, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, İSTANBUL